

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ

FAİK REŞİT UNAT

Mühendishane Başhocalarından İshak Efendi'nin ilim hayatımızdaki yeri ve özellikle memleketimizde müspet bilimlerin yayılmasında oynadığı öncü rolünün önemi, herhangi bir suretle tartışılması söz konusu olamayacak bir gerçek olarak bilinmektedir. Bu zatın Mühendishanede hoca olarak görev aldığı dönemden sonraki hayatı ve kimliği hakkında az çok bilgiye sahip olduğumuz halde, onun hayatının ilk safhası ve öğrenimini nasıl ve nerede yaptığı hakkında hemen hiç bir şey söylenememekte ve kendisinin sonradan Müslümanlığı kabul etmiş bir Musevinin oğlu olduğundan çoğunlukla bahis edilmektedir.

Biyografisi hakkında bize bilgi veren basılı kaynakların en eski-lerini *Kamus ül-Alâm*¹ ile *Sicill-i Osmani*² teşkil etmektedir. Şemseddin Sami Bey, son Osmanlı bilginlerinin en ünlülerinden biri olduğuna işaret ederek, Şark dilleriyle Avrupa dillerinden bir kaçını bildiğini, ve bilim alanındaki eserlerini ve çalışmalarını kısaca özetlediği bu zatın, Yahudiden dönme mühtedi olduğunu kaydetmekte ise de onun Mühendishane hocalığından önceki hizmetlerinden ve doğduğu yerden hiç bahsetmemektedir. Mehmet Süreyya Bey ise "Yanyalı, mühtedi ve lisan aşına olduğunu" belirttikten sonra Hacegân sınıfına girmeden önce Tersane ve Divan-ı Hümayun tercümanlıklarında bulunduğunu ve 1221'de (M. 1807) İstanbul'a İngiliz donanması geldiğinde mükâlemeye memur olarak büyük hizmeti görüldüğünü yazmaktadır. Bunlardan önce ve sonra yayımlanmış bulunan ve biyografik kaynaklarımız arasında sayılmıya değer olan diğer iki eserde³ ise İshak Efendi'nin adına rastlanmamaktadır.

¹ *Kamus ül-A'lâm*, C. 2, s. 899-900, İstanbul 1306.

² *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 328, İstanbul 1308.

³ a) Ahmet Rifat, *Lûgat-i Tarihiye ve Coğrafîye* - 7 cilt, İstanbul 1299 - 1300,
b) Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin musavver Tarih ve Coğrafya Lûgati* - 4, cilt,
İstanbul 1311-1317.

Biyografik sözlüklerden sonra bu konuda önemle üzerinde durulmaya değer basılı kaynak olan “*Mirat-ı Mühendishane*”⁴ de, kendisinin ilmî değer ve hizmetlerinden bahsettikten sonra “filaslı İshak Efendi Yanya dahilinde Narta kasabasında Celâlî Paşa mahallesinden bir Musevi mühtedinin mahdumudur. Bunlar iki kardeş olup ikisi de hadîs-üs sin iken pederleri irtihal eyledikten sonra tahsil ve tefeyyüz ettiklerini” kaydederek, menşei hakkında daha tafsilâtlıca bir bilgi vermektedir. Yazarın kitabını hazırlarken Hoca İshak Efendi’nin hakkında bilgi almak için, öğrencilerinden o tarihte hayatta bulunan bazı zatlarla da temasta bulunmuş olduğuna dair kitabında görülen bazı kayıtlar, bu biyografinin İshak Efendi’nin veya Mühendishanede kalfalık da (Muallim Muavinliği) etmiş olan oğlu Sami Efendi’nin şifahî nakillerinden bazı izler taşıdığını akla getirmekten de geri kalmamaktadır.

İshak Efendi hakkında daha geniş biyografik bilgiler vermekte olan basılı kaynaklardan biri de, 1912’de Bahriye Nezareti tarafından faksimilesi ile birlikte yayımlanmış bulunan Mühendishanenin kuruluşu hakkındaki fermana⁵, Tarih-i Osmanî Encümeni âzasından rahmetli Mehmet Arif Bey tarafından yazılmış bulunan mukadde-medir ki, bunda da İshak Efendi’den “ihtida etmiş bir Musevinin mahdumu olup Yanya tarafında vaki “Narta” kasabasında tevellüt eylemiş idi. Küçük yaşında yetim kalan İshak Efendi tahsil-i ulûm ve lisana gayret etmiş ve bu sayede Tersane tercümanlığına tâyin edilmiş idi. İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazını cebren mürur ile İstanbul önüne vürudunda mükâlemeye memur olmuş ve bu hususta pek ziyade hüsn-i hizmeti görülmüş idi. Badehu Mühendishane-i Berri’ye Arabî Muallimliği sıfatıyla dahil oldu” diye bahsolunmakta ve 1831 de Başhoca olarak görevlendirilmesinden önceki resmî ve ilmî hayatı ile, kendisinin değil babasının, ihtida etmiş bir Musevi bulunduğuna işaret olunmaktadır. Bu konuda üzerinde durulması gerekli kaynaklardan birinin de, büyük bir kısmı yayımlanmamış bulunan “*Kamus-ı Riyaziyat*” da Salih Zeki Bey’in (1864 — 1921) İshak Hoca’nın

⁴ Mehmet Esat, *Mir’at-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun* - s. 34-42 ve 58-60. İstanbul 1312. [Bu biyografi, aynen Faik Reşat Bey (1857-1914) tarafından da iktibas olunmuştur. *Eslâf*, C. II, s. 57-66].

⁵ *Mühendishane-i Sultaninin tesis ve küşadını âmir Sultan Selim Han-ı Salis Fermanı - Matbaa-i Bahriye*, İstanbul, Mayıs 1328.

biyografisi⁶ hakkında bilgi veren makalesi (Biyografi kısmının sureti yazımıza eklidir) olmak gerektiği muhakkaktır.

Değerli bilgin, rahmetli meslekdaşının menşecini ve öğrenim hayatını şöyle özetlemekte:

“Müteahhirin-i ulemayı Osmaniyе'nin eşeri bulunan bu zat, Yanya vilâyeti dahilinde Narda kasabası sakinlerinden bir Musevi mühtedinin mahdumudur. İshak Efendi'nin nerede tahsil etmiş olduğu katiyen malûm değildir. Mamafih Mühendishane-i Berri-i Hümayunda ikmal-i nevâkis etmiş olduğuna ve yahut, hiç olmaz ise, vasıl olduğu rütbe-i kemâli orada idrâk eylemiş bulunduğuna şüphe yoktur”. “Kendisi Türki, Arabî, Fârisî lisanlarından maada Rumca, Yahudice, Fransızca, Lâtinceye bihakkın vâkîf idi.” diye yazmaktadır.

Bursalı Tahir Bey de⁷ kendisinden bahsederken evvelki kaynakların menşei ve ilmî hüviyeti hakkında verdikleri bilgileri tekrar etmekle beraber, II. Abdülhamid'in Saray Kütüphanesi Memurlarından İsmet Bey'in⁸, İshak Hoca'nın Karlovalı bir Müslümanzade olduğu hakkındaki rivayetini de kayıt ve lüzumlu tafsilât için yukarıda sözü geçen “*Kamus-ı Riyaziyat*”a müracaatı tavsiye etmektedir.

Matematik Profesörlerimizden Hüsnü Hamit Sayman da 1924 de yayımladığı bir makalesine⁹ koyduğu bir dipnotta “Osmanlılarda Gelenbevi (İsmail, 1730-1790) ile kapanan ve son devirleri pek sönük olan Şark Mekteb-i Riyazisi yerine” Garp Mekteb-i Riyazisini, o sıralarda yetişen Hoca İshak Efendi'nin koyduğunu kaydetmektedir.

Ord. Prof. Fuat Köprülü de, Hoca İshak Efendi hakkında 1928'de yayımladığı bir makalede¹⁰:

“Karlovalı bir Türk olan İshak Efendi'nin nerede ve kimlerden okuduğu lâyıkıyla bilinmiyor. Hayatının bir dakikasını bile boş geçiriyerek mütemadi surette okumak ve yazmakla meşgul olan bu adam, Şark lisanlarından başka İbranî, Lâtin, Yunan, Fransız lisanlarına da

⁶ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde saklı ve basılmamış olarak 11 cilt halinde tasnif edilmiş müsveddeler. s. 299.

⁷ *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, s. 254, İstanbul, Hierî 1342.

⁸ a) *Aynı eser*, C. 3, s. 109, b) İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), *Kemal ül-İsme*-İstanbul 1328.

⁹ Hüsnü Hamit (Sayman), *Asr-ı Hazır Riyaziye Tarihine bir Nazar - Muallimler Mecmuası*, sayı 19, s. 446, Mart 1924.

¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1928.

vakıftı. Bu vukufu sayesinde muhtelif ilim şubelerinde ihtisas kazanarak, Mühendishanedeki dersleriyle ve müteaddit telifiyle, bütün bir nesil üzerinde müessir oldu” diye bahsetmekte ve eserlerini saydıktan sonra “Türkçede bütün bu mevzulara ait Avrupa’dan muktebes hiç bir şey yokken, mütemadi bir sây ile memlekette bu yeni ilimlerin temelini kurmak, medresenin fikrî tahakkümüne karşı “müsbet tefekkür”e bir yol açmak, kurun-ı vustaî düşüncelere karşı aksülamel, bir inkılâp hazırlamak demektir” sözleriyle de onun Garbe yönelmiş ilim hayatımızın gelişmesindeki öncülüğüne ve önemli rolüne işaret etmektedir. Prof. Avram Galanti ise aynı sene yayınlanan bir kitabında¹¹, islâmiyeti kabul ettikten sonra temeyyüz eden musevilere ayırdığı bahiste, *Mir’at-ı Mühendishane*’den iktibas ettiğini söyleyerek, Hoca İshak Efendi’nin biyografisini özetledikten sonra, hiç bir kaynak göstermeden “Eski mezhepdaşları ile hoş geçinerek kendilerine elden gelen muaveneti diriğ etmemiştir. Yahudilerce *Tersane Hahamu* namıyla maruf idi” demektedir.

İshak Hoca’nın ilim hayatımızdaki yerini büyük bir isabetle tâyin ve tavsif eden Prof. Doktor Adnan Adıvar ise¹², onun *Kitabî İsmet Bey*’in ortaya attığı Karlovalı bir Türk olması ihtimalini şüpheli bulduğunu belirttikten sonra, Nardalı bir Musevî ailenin oğlu olarak tanınan, Arapca ve Farscadan başka Fransızca ve belki Lâtinceye de vakıf kabul ettiği bu zatın, babasından bahsedilmemesine ve bildiği diller arasında bir de İbranice bulunmasına dayanarak Musevî mühtedisi olmasını akla çok yakın bulmakta ve kendisini memleketimizde yeni ilim zincirinin ilk halkasını teşkil eden, hürmet ve dikkate lâyık bir hoca olarak değerlendirmektedir.

Bunlardan başka, yeni biyografik sözlüklerle Türkçe ansiklopedilerde bu zata tahsis edilen ve aynı bilgileri tekrar eden maddeler dışında, son zamanlarda Hoca İshak Efendi hakkında yazılmış ve yapılmış, yine bilinenlerin tekrarından çok ileri gidememiş iki derleme¹³ daha vardır ki, bunların birincisi İshak Hoca’nın Mühendishaneye Arabî değil, Matematik öğretmeni olarak intisabı tarihini 1816 olarak belirtmekte, ikincisi ise bu vesileyle ortaya çıkmış

¹¹ *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1928, s. 126-7.

¹² *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 196-197, İstanbul 1943.

¹³ a) M. Şakir Ülkütaşır, *Hoca İshak Efendi (Ülkü, üçüncü seri No. 27)* s. 9-11. Mart 1949. b) Çağatay Uluçay ve Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu (Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar yetiştiren müesseselerin tarihi)*, s. 73-76, 84, İstanbul 1958.

bulunan 3 Mart 1836 tarihli bir belge ile¹⁴, Hoca İshak Efendi'nin Mühendishanede sadece Başhoca olmayıp aynı zamanda ek görev halinde üzerinde bir de "Mühendishane Mütercimliği" sıfatının bulunmuş olduğunu, ölümünden sonra bu işe Başhocalıktan ayrı olarak müstakilen başka birinin tâyin edilmesi gereğinin duyulduğunu göstermektedir.

İshak Hoca'nın ihtida etmiş bir Musevî olduğundan, Mühendishane'deki hocalığından ve ilmi çalışmalarından bahseden ilk yabancı yazarın da, 1831-32 yıllarında Türkiye'de yaptığı seyahatin intibalarını yayımlamış bulunan ve bizzat İshak Hoca ile görüşmüş olan Amerikalı J. de Kay olduğu görülmektedir.¹⁵ İshak Hoca'nın musevî asıllı olduğunu nakleden eski, yeni başka batılı eserlere de rastlanmaktadır.¹⁶

Başlıcalarını böylece gözden geçirdiğimiz bütün bu kaynakların ortak olarak üzerinde durdukları, İshak Efendi'nin nerede ve ne suretle öğrenim görmüş olduğunun kesin olarak bilinmediği hususudur. Ailesi ve doğduğu yer hakkında nakledilenler de birbirine benzemekte, yalnız Kitabî İsmet Bey'in Karlovalı bir Türk olduğu hakkındaki iddiası, sadece Prof. Fuat Köprülü tarafından benimsenmiş bulunmaktadır. Mehmet Süreyya ve Mehmet Arif Beylerin kendisinin Tersane tercümanlığında da bulunmuş olduğuna dair verdikleri bilginin diğerlerinde yer almamış olması, gerçekliğinden şüphe ettirecek bir tanık sayılamaz. Bu itibarla İshak Efendinin, hangi tarihte bu göreve atanmış bulunduğunu ve bu işte hangi tarihe kadar kalmış olduğunu henüz öğrenememekle beraber, Mühendishane öğretim üyeleri arasına

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi, Maarif kısmı, No. 2946 (13 üncü notta sözü geçen ikinci eser, s. 513).

¹⁵ *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, by an American, New York 1833. [Bu seyahatnamenin İshak Hoca'ya ait bölümünün (XV, s. 139) tercümesi, Hocamızın pek lehinde olmamakla beraber, şahsiyet ve karakteri hakkında olduğu kadar o tarihte Mühendishane'nin durumunu ve memleketin irfan hayatını, bir yabancı göziyle de olsa, az çok canlandırın müşahedeye müstenit bir belge sayılabilecek nitelikte olduğundan, makaleimize eklenmesi faydalı görülmüştür.]

¹⁶ a) Moïse Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman* - Paris 1897, s. 141-2. [Burada özetlenmiş olan biyografinin kaynağını da *Mir'at-i Mühendishane*'nin teşkil ettiği görülmektedir. Gerek bu eserde, gerek buna dayandığı anlaşılan aşağıki kitapta 1774 olarak gösterilen doğum tarihinin kaynağı meçhul ve doğruluğu şüphelidir]. b) Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1963, s. 85.

katılmadan önceki dönemde, İshak Bey adıyla uzunca bir süre Tersane tercümanlığında bulunmuş olduğunu kabul etmek gerekmekte ve onun İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiğinde yapılan siyasî görüşmelerde önemli bir rol oynadığından da şüphe olunamayacağı anlaşılmaktadır¹⁷. Nitekim *Netayic ül-Vuku'at*¹⁸ ında, Mustafa Nuri Paşa da bu olaydan bahsederken "Tersane tercümanı olan meşhur riyaziyat hocası İshak Efendi İngiltere donanmasına izam olunup..... üç gün mühlet alınarak Efendi-imumaileyh avdet eyledi" demek suretiyle bu konudaki bilgimizi teyit eylemektedir.

Tersane tercümanı İshak Bey'in kimliğine ve bu sıfatla gördüğü işlere, onun daha önceki hayatını da aydınlatan izler, üzerinden yürümeye hizmet edecek bilgiler çok olmamakla beraber, Hoca İshak Efendi'nin biyografisini tamamlamak, yönünden işe yarar bir nitelik göstermektedirler. İhtifalci Ziya Bey (1865-1927), III. Selim zamanında (1789-1807) Tersanede yapılan ıslâhattan bahsederken¹⁹ herhangi bir kaynak göstermeden "müddet-i medîde Avrupa'da bulunup avdet eden ve Kapdan-ı Deryalığı zamanında (1792-1803) Küçük Hüseyin Paşa'ya dest-i muavenetini uzatarak az zaman zarfında yirmi kıta harb sefinesiyle on beş firkateyn, on korvet inşa ettirerek Tersane limanını tezyin eden ve Kaptan Paşa ile birlikte himmeti buna münhasır kalmayıp bir de Bahriye Mektebi tesisine delâlet etmiş bulunan" bir İshak Bey'den bahsetmektedir ki, bu zatın da Tersane tercümanı olan İshak Bey'den başkası olamayacağı zannı kuvvetle uyanmaktadır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Fransızların 1801'de Mısır'ı tahliyelerini sağlayan 27 Haziran tarihli Kahire teslim sözleşmesi müzakeresi sırasında teşkil edilen muhtelit heyetteki Türk delegelerin arasında yer aldığını, "*Tarih-i Cevdet*"²⁰ teki bu işe dair kaydı teyiden naklettiği Kaptan Paşa'nın temsilcisi İshak Bey'in de, yine aynı İshak Bey olabileceği hemen akla gelmektedir.²¹ İshak Beyin o dönemde İstanbul'da bulunan yabancılar tarafından da, sözü geçen işlerde yer aldığını tesbit eden çağdaş kayıtlar da vardır ki, bunlardan birisi

¹⁷ a) Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, s. 129. b) E. Driault - Fuat Köprülü, *La politique Orientale de Napoleon. (Selim-i Salis ve Napolyon)* s. 107-112. Ash: Paris 1904, Türkçesi : İstanbul 1329 (1913).

¹⁸ C. IV. s. 44-5.

¹⁹ Mehmet Ziya. *İstanbul ve Boğaziçi* - İkinci kitap, s. 232, İstanbul 1928.

²⁰ *Tarih-i Cevdet* (Tertib-i Cedit), C. 7, s. 125, İstanbul 1309.

²¹ *Belleten*, sayı 5/6, s. 209, Ocak - Nisan 1938.

aynı zamanda İshak Beyin mazisini de aydınlatma bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiği sırada, memleketimizde Napoleon Fransa'sının Büyük Elçisi sıfatıyla faal bir rol oynamış bulunan General Sebastiani'nin, Fransa Hariciye Nazırı Talleyrand'a yazdığı 3 Mart 1807 tarihli mektupta İshak Bey'den bahsettiği²² görülmektedir. Bu sırada İstanbul'da sefaret müsteşarı olan ünlü Şarkiyatçı Ruffin'in hatıratına dayanılarak yazılmış olan bir eserde²³, onun bu olaylara temas eden ve daha eski tarihlerde tanışmış olduğu ve kendisine bir müddet hocalık da etmiş bulunduğu İshak Bey'e ait satırlar ise, aynı zamanda İshak Hoca'nın kimliğini de belirtmeye yarıyacak ip uçları vermektedir. Ruffin'in kaydettiğine göre 21 Şubat 1807 akşamı Fransız Büyükelçiliği binasında Sebastiani'yi Sadrazam adına ziyarete gelen ve Osmanlı hükûmetinin İngiliz donanması karşısında sarsılan mâneviyatı ve tutacağı yol hakkında bilgi veren İshak Bey, 1776'da Osmanlı hükûmeti tarafından Divanı, Rum tercümanlarından kurtarmak kararı ile yetiştirilmek üzere, öğrenim için Fransa'ya gizlice gönderilmiş olan ve Fransa hükûmeti tarafından da kendisinin eğitimine verilmiş fakat orada çok kalmıyarak on ay sonra Tunus Bey'inin Paris'e yolladığı bir sefarete heyetiyle Afrika'ya dönmüş bulunan gençtir.²⁴

Tersane tercümanı İshak Beyin çok önceleri Fransa'ya gizlice gönderilmiş ve orada uzunca bir müddet kalmış bulunduğunu teyit eden başka bir gelge de Topkapı Sarayı Arşivinde²⁵, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* adlı eserimizi hazırlarken incelediğimiz kaynaklar arasında dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır ki, fotokopisi yazımıza ekli bulunan ve sureti aşağıya naklolan bu belge, İshak Hoca olarak sonradan sahneye çıkan zatın, gençlik ve öğrenim hayatı hakkındaki meçhulleri de oldukça aydınlatmaya ve biri ilim ve öğretim hayatımızda, diğeri dış münasebetler tarihimizde yer almış İshak adlı iki önemli kişinin aynı şahıs olduğu gerçeğini desteklemeye yetecek bir nitelik taşımaktadır.

Tarihsiz olan fakat padişahın yakınlarından ve mutemet müşavirlerinden bir iki zat tarafından yazılıp o sırada Reis-ül Küttab bulunan

²² E. Driault, *La politique Orientale de Napoleon* - p. 97-98, Paris 1904 (Türkçe tercümesi : Fuat Köprülü, *Selim-i Salis ve Napoleon* - s. 105, İstanbul 1329).

²³ Henri Deherain, *La vie de Pierre Ruffin*, C. 2.s. Paris 1929.

²⁴ Aynı eser. C. 1, s. 56-57.

²⁵ Maslahatgüzar Galip Efendi dosyası, No. E. 340.

Mehmet Galip Efendi'nin de yazılı mütalâasıyla birlikte padişaha sunulması iradesini tebliğ eden bu muhtıranın, Seyit Mehmet Vahid Efendi'nin Napoleon nezdine sefaretle yola çıkışı tarihi bulunan 29 Aralık 1806 dan ²⁶ önce yazılmış olduğu ve belki de Napoleon'un Poznan'dan ²⁷ III. Selim'e gönderdiği mektubu, Sebastiani'nin padişaha 16 Aralıkta Kâğıthane'deki Çağlıyan Kasrında bizzat sunmasından ve savaş ilânına karar verilen Bab-ı Fetva'daki 21 Aralık 1806 tarihindeki toplantıdan sonra kaleme alındığı pek muhtemel bulunmaktadır. Ancak Galip Efendi'nin yazılı bir mütalâası bağlı olmayarak dosyasında kalmış bulunduğu görülen bu iradeye uyularak, İshak Beyin böyle bir işle görevlendirilmemiş olduğu ise, olayların seyrinden anlaşılmaktadır.

Sözü geçen belgenin metni, derkenarı ile şudur :

“Şu dahi malûm olsun ki Fransalû İshak Beğın masebakta memur olduğu ve tekid-i hulûs ve meveddete ikdam eylediği maddeleri ketm ve ihfa eyleyip gerek fetret galeyanları esnasında ve gerek Mısır bürudetlerinde hiç kal ve kaleme almayıp lisana getürümedikleri ve daima zat-ı hümayuna izhar-ı vüsuk ve itimat eyledikleri maceray-ı sabıka mebni olup eylevm kendini sühuletle iğfal mümkündür daiyesinde olmalarıyla işbu teşebbüs olunan usûle bu daiyeleri evfak görüldüğü ve *min el-amud ilel-amud ferec* ²⁸ kaziyesine medar olduğu ve her halde Cenab-ı Hayr-ül Hafızine sığınmaktan gayrı çare kalmadığı ilâve-i mütalâa-i sabıka olunsun deyu buyuruldu.

Ber muktezay-ı vakt-i hal Fransa İmparatoriyle Zat-ı Hümayun beyninde hafî bir ittifak akdı Meclis-i Şûrada ²⁹ istisvap olunmuş ve ancak ağıyardan ketmi ve vakt-ü zamaniyle icray-ı şurutu mültezem olmağla tarafeyn vükelâsı bilmiyerek hatm ve imza olunduğu surette ketm ve setri mümkün olacağı mülâhaza buyurulmuş olmağla ve Mecliste Vahid Efendi bu hususa memur buyurulmak tasmin olunmağla zahiren dahil-i meclis olan havas Vahîdi memur bilip havastan

²⁶ Vahid Efendi Sefaketnaminde hareket gününü, efrenci tarihle 17 Aralık göstermişse de, bunun Julian takvimine göre olduğu, hicrî karşılığından anlaşılmaktadır (Sözü geçen *Sefaretnâme*, s. 5, İstanbul 1304.)

²⁷ Driault'nun yukarıda sözü geçen eseri, s. 73 (Türkçe tercümesi, s. 80).

²⁸ *Bir direktan ötekine aralık vardır* anlamına bir Arap ata sözü.

²⁹ *Tarih-i Cevdet* (Tertib-i Cedit), C, 8, s. 100.

maada hiç kes buna dair bir serrişte almyarak Vahîd'in azimetinden evvel işbu ittifak maddesinin ruhsatı ve memuriyeti taraf-ı hümayundan birine ihale birle gayet hafî irsal olunsa. Bادهu akabinde Vahîd alenen gidip muhalifine Muhib'in yerine irsal olundu denilse. Vakıa bu surette Paris'de Muhib'in dahi bir maslahatı olmamağla celbolunsa deyu mütalâa buyurulup taraf-ı hümayundan İmparatora gidecek kim olsa elbette bu surette bayağı bir âdem olmak iktiza eyler. İshak Bey eski Fransız³⁰ olduğundan maada zat-ı hümayunun Efendilikte Françe'ye elçisi olup yıllarca Paris'de taraf-ı hümayundan ikamet eylemiş ve devlet vükelâsından hafî "*Şehzade Elçisi*" olmuş ve zat-ı hümayunla Françe mabeyninde otuz seneden beru istihdam olunmuş olduğunu bildiklerinden sözüne itimad birle bu makule neveda bir ittifak-ı teneffüsüye medar-ı küllisi olurdu. Lâkin İshak Beyi Françelu bildiği gibi muhalifin dahi bilip Ruffin maceray-ı sabıkada nasıl müstahdem ise Fonton dahi olzaman işlere vakıf, hususa Françe hükûmeti tebeddülünde Asitanede elçileri olup İshak Bey'in ayakdaşı olan Choiseul, Petreburg'a gitmiş olmağla zat-ı hümayunun bu maslahatlarda İshak Bey otuz senelik emekdarı olduğuna frenklerden bilmez nadir olduğundan İshak Beyi Asitaneden kaçırmak müşkil. Gerçi sadr-ı sabıkın³¹ azlinden beru inziva cyleyüp görüldüğü yok. Lâkin velev Asitaneden kaybolmuş Frengistanda hususa imparatorun nezdinde oldukça şöret-i şayiasına binaen tevatür ve eracifi gazete evrakını memlû eyliyeceği aşikâr olmağla hodbehod memur olsun buyurulamayup Reis Efendiyle bu husus hafice istişare ve İshak Bey bu hususa elverip elvermediğini istifsar iktiza eyledi. Zira Babıâli'ye İshak Bey'e dair şey yazılmak ve kadîmden beru istihdam olunduğunu ifşa eylemek münasip görülmeyüp ancak Reis efendiyle müzakere ve muhaberenin mahzuru olmadığından bu babda Reis Efendi lâyh-i hâtırını kaleme alup mütalâa-i hümayun buyurulmak için hafice bu kâğıtla beraber takdim eylemesi emr ü ferman buyuruldu.

³⁰ O devirde memlekette dil bilen ve bu memleketlerde yaşamış olan ve pek az sayıda bulunan Türklere, bildikleri dile ve gidip geldikleri memlekete izafeten Frenk, Fransız veya İngiliz lâkaplarının takıldığı ve çağdaşı Mahmut Raif Efendi'ye "İngiliz", daha sonra yaşamış olan Hoca Tahsin Efendi'ye "Frenk" denildiği gibi, İshak Bey'e de böylece "Fransız" denildiği anlaşılmaktadır.

³¹ Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa. Bu zatın Sadrazam olmadan önce bir müddet Kapdan-ı Deryalıkta bulunmuş olması, Tersane tercümanı İshak Bey'in, mutemetleri arasında yer almış olmasının nedenini de açıklayabilir.

Bu belgenin ışığı altında mazisi açıkça beliren o günlerin Tersane tercümanı Hoca İshak Efendi'nin, Şehzade Elçisi sıfatiyle 1787-1789 yılları arasında gizlice Fransa'ya gönderilen İshak Bey'den bir başkası olmadığı gerçeği karşısında, bu zatın hayatının ilk safhaları hakkında elde mevcut diğer bilgileri de kısaca gözden geçirmek, hiç şüphesiz konunun tamamlanması ve görüşümüzün desteklenmesi bakımından gerekli bulunmaktadır.

Elde edebildiğime göre İshak Beyin Fransa'ya gidiş şekli ve maksadı hakkında ilk açıklama, Besançon Üniversitesi Modern Tarih Profesörü Léonce Pingaud tarafından, Fransız Dışişleri Arşivindeki belgelere dayanmak suretiyle yazılan ve 1887 de yayımlanan ve İshak Beyi "Garplı bir Türk" diye vasıflandıran bir eserde olmuştur³². Yazar olayı yeteri kadar aydınlatacak bilgi vermekte ve bazı dayanaklarını dipnotlarda göstermektedir. Rahmetli yazar Ahmet Rasim Bey de, 1911 de basılan dört ciltlik *Osmanlı Tarihi*'nden (C. III, s. 1225) III. Selim'den "Fransız tarihlerinin rivayetlerine göre Hakan-ı nüşarünileyh henüz Veliahd-i saltanat iken Fransa Kırallığı ile tesis-i münasebat etmiş ve hatta nüdemasından İshak Bey namında birini Fransa umuru idare ve askeriyesini tetkik etmek üzere Paris'e yollamıştır diye bahsetmekte ve bu sırrı Türk umumî efkarına ilk açıklayan tarihçimiz olarak görülmektedir.

Bunu II. Abdülhamid devrinde Paris Büyükelçimiz bulunan Salih Münir (Çorlulu) Paşa'nın, İshak Beyi, "Deli Hüseyin Paşa ahfadından Safiye Sultan-zade" diye tanıtan ve yapmış olduğu gizli görev hakkında bilgi veren makalesi³³ takip etmektedir ki, yazar bu incelemesini Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivindeki belgelere dayanarak yapmış bulunmaktadır. Bu makalenin kısa bir özetle Türk ilim dünyasına çok geçmeden rahmetli Halil Ethem Eldem tarafından haber verilmiş bulunduğu da görülmektedir.³⁴

Bu yayından bir hayli zaman sonra Topkapı Sarayı Arşivindeki belgelerin tanzim ve tetkiki sırasında ele geçen ve İshak Bey'in sözü edilen gizli memuriyetine ait bulunan bir kısım evrakın, Ord.

³² Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier (La France en Orient sous Louis XVI.)* s. 75, 82-89, Paris 1887.

³³ Salih Münir, *Louis XVI et le Sultan Selim III (Revue d'Histoire diplomatique)*, Paris 1912.

³⁴ *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, sayı : 25, s. 62-63, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914).

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından incelenerek gün ışığına konulduğunu görmekte ve III. Selim'in şehzadeligi zamanındaki politik faaliyetleriyle kendisini iktidara hazırlayıcı cabaları hakkında tarihimize yeni bilgiler kazandırıldığına şahit olmaktayız.³⁵ Uzunçarşılı'nın yayımladığı belgelerden XVI. Louis'ye ait mektubun Fransızca aslı da bir müddet sonra ele geçmiş ve Sayın Tahsin Öz tarafından faksimilesiyle birlikte yayımlanmıştır.³⁶

Bu yazımızın ortaya çıktığı günlerde, bu konuyu oldukça geniş bir yer ayırmak suretiyle açıklayan yeni bir Türkçe eser daha, Türk Tarih Kurumunu tarafından yayımlanmış bulunuyor.³⁷ Fransız kaynaklarından da faydalanılmak suretiyle XVIII. yüzyıl sonlarında Türkiye - Fransa arasındaki diplomatik münasebetlerin tarihini yeni bir görüşle izah eden tarihçi diplomatımız, kitabında İshak Beyin misyonu üzerinde de durmuş, bu konuda evelce memleketimizde yapılmış olan yayınları eleştirmiş ve kitabının sonuna eklediği başlıca şahsiyetlere ait açıklamalar arasında onun biyografisi ile ilgili bir hayli bilgi de vermiştir.

İlk iki inceleme, İshak Bey'in hayatını III. Selim'in tahta çıkışından sonra memlekete dönüşü olayına kadar devam ettirmekte ve ondan sonra izini kaybederek, kimliği hakkındaki tereddüt veya hükümleri belirtmekle yetinmektedirler. Sayın Uzunçarşılı, İshak Bey'in geçmişi hakkında vermiş olduğu bilgiyi münhasıran Çorlulu'nun makalesine dayandırmakta, ancak nesebini ortaya çıkarmak için yapmış olduğu araştırmanın ise Safiye Sultan-zadeler arasında İshak Bey adında birine rastlanamamış olduğunu gösterdiğini yazmaktadır.

İsmail Soysal'ın yukarıda sözü geçen eserinde de, İshak Beyin ikinci Fransa seyahatine ait olarak gösterilen tarih, yazımıza dayanak teşkil eden diğer batılı kaynaklara uymadığı gibi, kendisinin Limni adasına sürülmesi olayının tarih ve kaynağı gösterilmemiş olduğundan, gerçeklik derecesini tartışmaya da imkân görülmemektedir.

³⁵ *Bellekten*, Sayı : 5/6, *Selim III. 'ün veliaht iken Fransa Kralı Lüi XVI ile muhaberetleri*, Ocak - Nisan 1938.

³⁶ *Türk Tarih Vesikaları*, Sayı: 3, s. 198-202, Ekim 1941.

³⁷ İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, s. 55-61, 341-2. - Ankara 1964,

Maslahatgüzar Galip Efendi dosyasında bulunan ve yazımıza temel teşkil eden belgede de, İshak Bey'in aile ve nesebi hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Kendisini 1773 de İstanbul'da bulunduğu sırada Baron de Tott vasıtasıyla tanışmış bulunan ve 1776-1777 yıllarında on ay kadar da Paris'te eğitimiyle meşgul olmuş bulunan Ruffin de, hâtrâtında İshak Bey'den bahsettiği yerler de, böyle adlı sanlı bir intisaba değil, sadece kendisinin "Hanedanla sıhriyeti bulunduğuna ve eski bir çoğlanı olduğuna" işaret etmiştir.³⁸ Bu itibarla Salih Münir Paşa'nın incelediği dosyalar arasında her halde sarahate dayanak teşkil edecek bazı kayıtlar bulunması gerekmektedir ki, yazar konuya girerken İshak Bey'i şöyle tanıtmaktadır :³⁹

"Bir kapıcıbaşının oğlu ve tahtı işgal eden Sultanın kız kardeşi Safiye Sultanla evlenmiş bulunan meşhur Sadrazam Deli Hüseyin Paşa'nın torununun oğlu olan İshak Bey, "Safiye Sultan-zâde" unvanını gururla taşırdı. Babasının ölümünde kardeşi İsmail gibi o da saraya çoğlanı olarak kabul edilmiş ve 1769'da Peşkiragaşı olmuştu".

Şunu da derhal belirtmek lâzımdır ki, Salih Münir Paşa'nın makalesinde, bazı belgelefrden naklolunmak suretiyle yer alan bir çok dayanakların tarihleri ve kaynakları gösterilmemiş olduğu gibi, tarihli belgeler de 1787-1789 yılları arasındaki yazışmalara inhisar etmektedir. Halbuki İshak Bey'in gizli memuriyetini açıklıyan arşiv belgemizde sarıh ifade edildiği gibi, İshak Bey 1806 tarihinden tam otuz yıl önceden, yani 1776-77'den beri bu gibi hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim Ruffin de hâtrâtında bunu teyit etmekte ve İstanbul'da Fransa Büyükelçisi olarak bulunan de Saint-Priest'in o zaman Hariciye Nazırı bulunan Comte de Vergennes'e, Babîâlinin Rum Divan tercümanlarından kurtulmak için Fransızca öğretilmek üzere İshak Bey adında bir Türk gencini Saray ileri gelenlerinin Paris'e göndermek üzere yola çıkardıklarını bildiren 17 Nisan 1776 tarihli mektubunun suretini de vermektedir⁴⁰.

³⁸ 23 üncü dipnotta adı geçen eser, c. I, s. 56, [Bu ibareyi Léonce Pingaud tarafından Ch. Gouffier'nin Fransız Dışişleri arşivindeki yazışma dosyalarındaki belgelere göre diplomatik hayatı hakkında yazılmış olan eserde de aynen görmekteyiz. *Choiseul Gouffier (la France en Orient sous Louis XVI.)*, Paris 1887, s. 83.]

³⁹ 33 üncü dipnotta adı geçen makale. s. 4.

⁴⁰ 23 üncü dipnotta sözü geçen eser. C. I, s. 56-57.

III. Selim'in Osmanlı devlet bünyesini yenilemek konusundaki düşünce ve işleri hakkında önemli yayımlarda bulunmuş olan Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın da, Uzunçarşılı'nın yukarıda sözü geçen yazısına ve yayımladığı belgelere dayanarak İshak Bey'in misyonu üzerinde durmuş olduğu görülmektedir.⁴¹

III. Selim'in, babası öldüğü vakit (1774) 13 yaşında olduğu ve İshak Bey'in ilk Paris'e yollandığı 1776 yılında ise ancak 15 yaşında bulunduğu düşünülecek olursa, İshak Bey'in Fransa'ya ilk seferi konusunda onun fazla ve şuurulu bir tesiri olacağı düşünülemez. Bu ihtiyacın Comte de Vergennes'in İstanbul'da büyük elçi bulunduğu sırada (1755 - 1768) III. Mustafa'ya yapmış olduğu teşvik ve telkinlerin etkisi altında,⁴² o sırada sadarete bulunan Derviş Mehmet Paşa (6 Temmuz 1775 - 5 Ocak 1777) ve Amedci bulunan Halil Hamid Bey, (Paşa)⁴³ in desteği ile yeni padişahın yakın müşavirleri tarafından duyulmuş olduğuna ve teşebbüse geçilmiş olduğuna hükmetmek daha doğru olur. Bunun Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'dan saklanmış olması da mümkündür. İshak Bey ile Şehzade Selim arasındaki münasebetin ise daha sonraki, Şehzadenin az çok yetişmiş bulunduğu yıllarda yine devletin hayrına çalışanlar tarafından kurulmuş olması akla daha yakın gelmektedir.

İshak Beyin Fransa'ya ilk gidişini tarihiyle bize tesbit ve nakleden Ruffin, 1772-1774 yılları arasında ve İshak Bey'in Fransa'ya gidişine delâlet eden Comte de Saint Priest'in Büyükelçiliği sırasında Sefaret tercümanı olarak İstanbul'da bulunduğu ve İshak Beyi Baron de Tott'un bir öğrencisi olarak da tanımış olduğuna göre, aile durumu ve nesebi hakkında az çok bir bilgiye sahip bulunması akla gelirse de, bu zata izafe edilen Sultan-zâdelik sıfatı ile, nisbeti üzerinde pek sarıh bir bilgiye sahip olmadığı veya buna değer vermediği düşünülebilir. Nitekim Sayın Uzunçarşılı da, onu Deli Hüseyin Paşa'ya bağlayamadığı gibi Safiye Sultan-zâdeler arasında da bulamamıştır. Çorlulu'nun yazısında bu konudaki satırlardan bazılarının üzerinde

⁴¹ a) *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 8-17, Ankara 1942; b) *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 14-19, Ankara 1946.

⁴² 32 inci dipnotta adı geçen eser, s. 84.

⁴³ Bu zatın Sadrazamlığı sırasında (31.XII.1782 - 31.III.1785) İstanbul'da Fransız Büyük Elçisi bulunan Choisseul-Gouffier ile Paris'e öğrenim için otuz Türk genci göndermek üzere bir anlaşma yapmış olduğundan da, 32 inci dipnotta adı geçen eserde bahs olunmaktadır (s. 83).

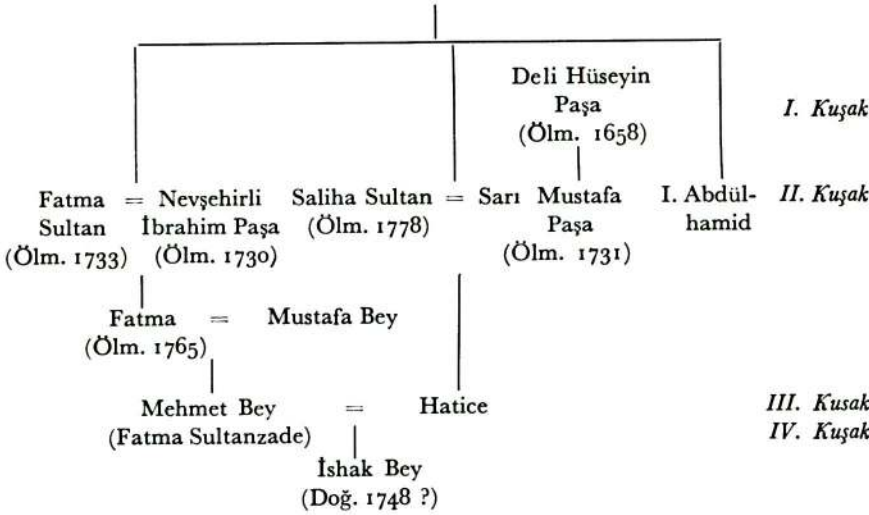
durmak suretiyle bu cihetin doğrusuna yaklaşma yollarını aramıya çalışmak mümkün görülüyor. O tarihte “tahtı işgal eden” diye kendisinden bahsolunan Sultanın, yani I. Abdülhamid’in kız kardeşleri arasında Safiye Sultan isminde birinin mevcut olmayıp, Saliha Sultan adında birinin var olduğu, bunun da Deli Hüseyin Paşa’nın (Ölm. 1658) oğlu Sarı Mustafa Paşa (Ölm. 1731) ile evlenmiş bulunduğu⁴⁴ ve Hatice ismindeki kızlarının da, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Fatma Sultanla izdivacından doğmuş bulunan yine Fatma Sultan adındaki kızlarının (Ölm. 1765) Mustafa Bey adında bir zatla evlenmesinden doğan ve Fatma Hanım Sultan-zâde Mehmet Bey diye anılan birinin çocuğu olması mümkün sayılan İshak Bey’in, Deli Hüseyin Paşa ahfadından, Çorlulu’nun dediği gibi, “torununun oğlu” olabileceği düşünülebilir ki, bunun da babasının ölümü üzerine Enderun’a kardeşi ile⁴⁵ birlikte alınmış olabileceği ve burada yetişerek 1769 da III. Mustafa’nın peşkir gulamları arasında yer alabileceği ihtimalden uzak tutulamaz. Safiye Sultan-zadeliğe gelince, bunun da, Çorlulu’nun incelediği Fransız arşiv dosyalarındaki Türk kadın adlarının, doğru yazılamamasından veya okunamamasından ileri gelmiş bir yanlış olarak kabulü mümkündür.

Bu tahminlerin ne dereceye kadar tam gerçek olabileceği kestirilemezse de, aksi sabit oluncaya kadar İshak Bey’in soy kütüğü, karşı sahifede gösterilen şekilde var sayılabilir :

⁴⁴ A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Table XLI, Oxford 1956.

⁴⁵ İshak Bey’in mektuplarında kardeşinin adı İsmail olarak geçmekte, İshak Hoca’nın Rumeli ordusu Defterdarlığı görevinde bulunmuş olan kardeşinin adından da Mir’at-ı Mühendishane’deki biyografisinde, Esat olarak bahsedilmekte ise de, hayatı hakkında fazla bilgi edinilemeyen bu zatın adının İsmail mahlasının da Esat olması ve sonradan kısaca kendisinin bu ikinci isimle anılması da mümkün düşünülebilir.

III. Ahmet

Not: Kimlikleri hakkında fazla bilgi edinilemeyenlerin yalnız adlarının ve nisbetlerinin gösterilmesiyle yetinilmiştir. Bu şemaya göre İshak Bey'in Deli Hüseyin Paşa ahfadından oluşu ve Sultan-zâdelikle münasebeti daha makul bir açıklama bulmaktadır.

Bu duruma göre, Enderunlu İshak Beyin yirmi bir yaşlarında ve 1769 tarihinde III. Mustafa'nın yakınında Peşkir Gulamı olarak hizmet aldığı günlerde, Şehzade Selim'in henüz sekiz yaşında bulunduğu anlaşılmakta ve Çorlulu'nun verdiği bilgiye göre de İshak Beyin sarayın bu iç hizmetlerinden hoşlanılmıyarak o sıralarda devam eden Osmanlı - Rus savaşı vesilesiyle orduya çıkma izini aldığı ve Hotin (Chokzim) muharebesinde yaralandığı ve 1770'de İstanbul'a gelerek iyileştikten sonra donanma hizmetine girdiği, Çeşme deniz savaşında yararlık gösterdiği ve böylece Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya intisap ettiği görülmektedir. Bu hususu teyit eden malûmata 23 üncü dipnotta adı verilen eserde de rastlanmaktadır.

Esir Rus Binbaşısı Zorich'in değişik kılıkla Ayasofya camiine girmesini sağlama hususunda gösterdiği ciddiyetsizliğin, Âmiri Gazi Hasan Paşa'yı pek çok kızdırması üzerine bir süre izini kaybetme zorunda kalmış olan İshak Bey, her halde aile yakınları tarafından korunmuş ve tutulmuş olacak ki, 1776'da hükûmet tarafından Paris'e yollanılmış ve böylece Batı dünyası ve kültürüyle ilk defa temas imkânını bulmuştur. Bu yeni muhite ısınamıyarak on ay

sonra memlekete dönmek üzere Marsilya'dan gemiye binerken, İstanbul'dan gelen bir Ermeninin, Gazi Hasan Paşa'ya atfen vermiş olduğu korkunç haber⁴⁶, eğer doğru ise, Kapdan Paşa tarafından o sırada af olunmamış bulunduğu bir delil sayılabilirse de, sonraları Paşasının tekrar güvenini kazandığı anlaşılmakta ve onu 29 Mayıs 1787 tarihli mektubiyle⁴⁷ Şehzade Selim'e tavsiyeyi, kendisini korumuş ve yetiştirmiş bulunan zata karşı bir minnet borcu beslediğini göstermektedir.

İshak Bey'in Veliaht Şehzade Selim'in mutemedi bir adam sıfatıyla ve "Düvel-i Avrupa'nın keyfiyet-i ahvali ve birbiriyle muvafakat ve yahut mugayeretleri ve sin'in-i vefireden beru icadolunan fünün-i harbiye ve maarifi-i bahriye"yi taallüm etmek üzere 1786'da Fransa hükümeti nezdine, Büyükelçi Choiseul Gouffier'nin (1785-1792) delâletiyle gönderildiği tarihte, padişahın kendisinden "sadakat ve ubudiyeti nezd-i hümayunumuzda her veçhile mücerrep olan sadık ve emîn mutemed adamlarımızdan izzetlü, sadakatlü mir İshak" ve XVI. Louis'nin 23 Mayıs 1787 tarihli cevabî mektubunda da İshak Bey'den "Maslâhatgüzarları" diye bahsedişlerini⁴⁸, İshak Bey'in o tarihte artık önemlice bir şahsiyet sayılmıya başladığının açık birer delili kabul edilmek icabeder. Selim'in Fransa Başvekili Mösyö De Vergennes'e yolladığı 28 Haziran 1786 tarihli mektubunda⁴⁹ İshak Bey hakkında "bundan akdem Frengistan'da seyr ve seyahat" ettiğinden bahsedışı, İshak Bey'in önceki seyahatleri hakkında da müstakbel Osmanlı hükümdarının bilgi sahibi bulunduğunu açıklamaktadır.

İshak Bey'in 1776-1777'deki on aylık seyahatinden sonra, İstanbul'a ne vakit döndüğü, nerede ve ne işlerle meşgul olduğu, Rusya'ya ne suretle ve ne vakit gidip ne kadar kaldığı ve oradan Almanya ve İngiltere'den geçerek tekrar Paris'e gidişi hakkındaki bilgiler az çok karanlık kalmakla beraber, ikinci defa 1783'de Paris'te bulunduğu⁵⁰ ve 1784'de Büyükelçi olarak İstanbul'a gönderilen Ch. Gouffier ile birlikte memlekete döndüğü ve tekrar 1787'de Paris'e yollanuncaya kadar İstanbul'da ve Fransız Büyükelçisi ve mensuplarıyla sıkı

⁴⁶ 23 üncü dipnotta adı geçen eser, C. I, s. 58.

⁴⁷ *Bellesten*, Sayı : 5/6, s. 235-236.

⁴⁸ *Bellesten*, Sayı : 5/6, s. 229 ve 233.

⁴⁹ Aynı yer, s. 226.

⁵⁰ Ondokuzuncu dipnotta adı geçen eser, C. I, s. 59 (Bu tarihte Ruffin Fransa Kralının tercüman sekreteri olarak Versailles'da bulunmaktadır).

temasını muhafaza ettiği ve Paris'e son hareketinden önce de Fransız Büyükelçisi ile bizzat görüşmüş bulunduğu, konumuzu aydınlatan belgede geçen "Choiseul'ün ayakdaşı" tâbirinden ve Gouffier'nin Şehzade Selim'e gönderdiği, İshak Bey'in âdeti bir öğrenim programını ana hatlarıyla çizen mektubundan kolaylıkla anlaşılmaktadır⁵¹.

İshak Bey'in Avrupa'daki öğrenim hayatı bakımından, asıl önemli olan safhanın, "Şehzade Elçisi" gizli sıfat ve unvaniyle Şehzade Selim'in her bakımdan olgun ve yetişmiş, memleket dâvalarına kendini vererek hükümdarlık hazırlıklarına başlamış olduğu 1787-1789 yıllarına rastlayan dönem olduğunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber İshak Bey'in gerek bundan önceki iki Fransa ve bir Rusya, Almanya ve İngiltere seyahati sırasında, gerek Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın mutemet bir yakını sıfatı ile, Donanmada uzman olarak çalıştırılan Fransız deniz subaylarıyla birlikte bulunduğu ve İstanbul'da Fransız elçiliği çevreleriyle temasa açık veya gizli vasıta olduğu, yabancı çevrelere pervasızca girip çıktığı⁵² yıllarda Fransızcasını yeteri kadar kuvvetlendirmiş; denizcilik ve gemi yapıcılığı alanlarında gerekli teknik vukufu buna dayanak teşkil eden temel bilgilerini geliştirmiş olduğundan da şüphe edilemez.

İshak Bey, 31 Temmuz 1786 da İstanbul'dan gizlice yola çıkmış ve Versaille'da⁵³ ve ilk garplı hocası Ruffin'in de genel nezareti altında, "tahsil-i ulûm-î nafia ve kesb-i maarif-i lâzime" etmek üzere⁵⁴ müstakbel metbuunun hizmeti için, "tahsil-i istidat zımında iktiza eden enva-ı fûnun ve maarif talim ve telkin olunarak", "Frânçe devletinin Başvekili yanında meks ve ikamet edip düvel-i Avrupa'nın keyfiyet-i ahvali ve birbirleriyle muvafakat veyahut mugayeretleri ve sinîn-i vefireden beru icadolunan fûnun-ı harbiye ve maarif-i bahriye ana tarif ve talim" edilerek; "Frânçe devletinin en muteber

⁵¹ *Bellelen*, Sayı : 5/6, s. 217-219.

⁵² 1786 senesi yaz mevsiminde Choiseul-Gouffier'nin misafiri olarak İstanbul'da bulunan Elisabeth Craven (Milady)'in seyahat mektuplarında İshak Bey'le tanışmasından ve kendisinden gördüğü nazik alâkadan bahseden satırlar, bu bakımdan bilhassa dikkati çekmekte ve yayımlanan belgedeki "Choiseul'ün ayakdaşı" deyiminin anlamını oldukça açıklamaktadır. [*Voyage de Milady Craven à Constantinople par la Crimée en 1786* (İngilizceden tercüme), Lettre LIX, s. 163-164, Paris 1789].

⁵³ 23 üncü dipnotta sözü geçen eser, C. I, s. 59.

⁵⁴ Fransa Başvekili Comte de Montmorin'in 23 Mayıs 1787 tarihli mektubundan (*Bellelen*, sayı : 5/6, s. 231).

olan kalelerine ve tophanelerine ve tersanelerine ve sair kârhanelerine irsal olunup cüz'î ve küllî üstazlıkları ve tertip ve nizamları" kendisine tefhim kılınarak⁵⁵ "lâzım olan âmme-i ulûm ve maarifi cem ve tahsil etmiş⁵⁶ bir halde, Efendisinin tahta geçmesini (7 Nisan 1789) mütaakip vatanına dönerek, görgü ve bilgisinden memleketini ve hükümdarını faydalandırmaya başlamıştır.

Prof. Karal'ın çok isabetli olarak belirttiği⁵⁷ ve yukarıki satırlarda kısım kısım özetlenen öğrenim plânında görüldüğü gibi, İshak Bey'in Fransa'da geçirdiği bu yılları Osmanlı Veliâttının Fransa hükümeti nezdinde gizli bir temsilcisi veya irtibat memuru olmaktan daha çok, istikbal için yetiştirilmesi maksadiyle öğrenim için gönderilmiş bir mutemedi saymak ve onu Batı memleketlerinde yetişmiş Türk gençlerinin ilki ve aynı zamanda Batı bilim ve kültür çevreleriyle memleketimiz arasındaki bağlantının öncüsü ve yüksek öğretim kurumlarımızda görev almış çağdaş bilim profesörlerimizin en kıdemlisi kabul etmek yanlış bir görüş sayılamaz.

İshak Bey'in memlekete döndükten sonra III. Selim'in önem verdiği Osmanlı Donanmasının kuvvetlendirilip, yenileştirilmesi işlerinde ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın halefleri, özellikle Küçük Hüseyin Paşa'nın maiyetinde uzunca bir devre çalışıldığı, Tersane Baş Tercümanlığına kadar yükseldiği, fakat 1807 Kabakçı İsyanı üzerine uzunca bir süre izini kaybederek, kendisini "Tersane Hahamı" diye benimseyen Hasköy Musevî muhitinde gizlendiği ve bir mühdedi huviyeti takındığı, hatta kendisine uydurma bir nesep bulduğu, bu sırada İbranice de öğrendiği ve mazisi az çok unutulduktan sonra da, üstün bilgisinden faydalanılmak üzere II. Mahmud zamanında, 1816'da Mühendishane-i Berri-i Hümayuna Matematik Hocası tâyin edilmek suretiyle öğretim mesleğine girerek, buradaki gayret ve mesaisiyle de bilgisini genişletip derinleştirerek, Batı bilim ve kültürünün canlı bir hazinesi haline geldiği kabul edilebilir.

Ancak, kendisinin çağdaşları tarafından zamanında çok iyi bilinmesi gereken gençliği ve yetişme safhalarının hemen hemen

⁵⁵ Ch. Gouffier'nin Şehzade Selim'e yazdığı tarihsiz mektubundan (*Belleten*, Sayı : 5/6, s. 217-219).

⁵⁶ XVI. Louis'nin İshak Bey memlekete dönerken III. Selim'e yolladığı 18 Eylül 1789 tarihli mektubundan (*Belleten*, Sayı : 5/6, s. 243).

⁵⁷ *Tanzimat I.* s. 25 (Enver Ziya Karal, *Tanzimattan evvel Garplılışma Hareketleri*) İstanbul 1940.

tamamen unutulmuş, menşei hakkında ortaya çıkmış ve bugüne kadar yaşamış bulunan yanlış bilginin yayılış sebeplerini açıklamanın da özel güçlüğü ve önem taşıyan bir düğüm olarak önümüzde durduğu da bir gerçektir. Bu konuda kendisinin ilim hayatımızda kazandığı parlak şöhreti, gördüğü itibarı ve bir çok yabancı dillere vukufunu kıskanan ve hattâ küçümseyen Medreselive Enderunlu rakiplerinin, onun müspet ve yaratıcı kafası karşısında, hissettikleri bir nevi aşağılık duygusunun etkisi altında, kendisini halk ve öğrencileri önünde, değerden düşürmek gibi bayağı ve manasız bir düşünce ile, bu rivayetleri çıkarmış oldukları, İshak Hoca'nın da bunları, hayatının son safhasında fazlası ile olgunlaşan şahsiyet ve vekarı nisbetinde artan tevazuuyla hoş görerek, ilgilenip düzeltmiye lüzum bile duymuyarak, hizmetlerine ve ilmî çalışmalarına devam ettiği, hatta bunu bir bakıma, lehinde gördüğü de düşünülebilir.

Başhocamızın böylece bütünlenmiş görünen biyografisini tamamiyle aydın bir hale getirmek için, daha yapılacak bir çok inceleme ve çalışmaya lüzum bulunduğu da muhakkaktır. Bilhassa arşivlerimizde ve Fransız arşivlerinde yeniden yapılacaklara ilâveten İngiliz ve Rus arşivlerinde ve kaynaklarında da yapılacak araştırmaların bu konudaki eksikleri tamamlayacakları şüphesizdir. Bununla beraber, tarihimizde biri gençliğinde gizli siyâsî faaliyetlere atılmış, yabancılarla olan temaslarda memleketi hesabına vazife görmüş, fakat sonradan ne olduğu bilinmiyen; diğeri ileri yaşlarında irfan hayatımızın gelişmesinde hizmetleri ve memlekette modern ilmin ilk olumlu eserlerini vermiş olması yönlerinden ilim tarihimizde unutulmaz bir ad yapmış, fakat nasıl ve nerede yetişmiş olduğu meçhul kalmış iki şahsiyetin aynı kimseler olması gerçeği, yayınladığımız belgenin tuttuğu ışık sayesinde yaptığımız bu araştırma ile yeteri kadar belirlemektedir sanıyordayım.

* * *

E K L E N T İ

I

Salih Zeki Bey'in yazdığı ve ancak 208 sahifelik bir bölümü 1340 (1924)'da Maarif Vekâleti yayınlarından olmak üzere basılan ve geri kalan müsveddeleri bir kısmı dizilmiş sahife provaları halinde olmak üzere İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde saklı bulunan "*Kanus-ı Riyaziyat*"ından : (*Dipnotlar tarafımdan eklenmiştir*). İshak Efendi (Hoca) :

Müteahhirin-i ulemayı osmaniye'nin eşheri bulunan bu zat, Yanya vilâyeti dahilinde Narta¹ kasabası sakinlerinden bir musevi mühtedinin mahdumudur. İshak Efendi'nin nerede tahsil etmiş olduğu katiyen malûm değildir. Mamafih Mühendishane-i Berri-i Hümayunda ikmali nevâkis etmiş olduğuna, veyahut hiç olmaz ise, vasıl olduğu mertebeye kemali orada idrâk eylemiş bulunduğuna şüphe yoktur.

*Ata Tarihi*² "Sultan Selim Han-ı Salis Hazretleri, Ramiz Paşa'yı mektep nezaretine tâyin ettiği zaman İshak Efendi'yi de Arabî Muallimliğine tâyin buyurmuştur" diyor ise de, müşarünileyhin mektebe tâyini Sultan Mahmut Han-ı Sani Hazretlerinin ahdı hümayunlarında vukua geldiği muahharen tahakkuk etmiştir.

Hoca, tarih-i hicretin 1232 senesinde³ ve daha sonraları muallimlik vazifesi üzerinde olduğu halde hudud-ı hakaniyedeki istihkâm vesairenin inşa ve tamirine memur olarak bir kaç kere Rumeli ve Anadolu taralarına gidip gelmiştir.

Müşarünileyh 1239 tarihinde⁴ muallimlik hizmeti ude-i kema-lâtında kalmak üzere Babıâli Divanı Hümayun tercümanlığına tayin edilmiş ve bir aralık Atina maslahatgüzariyle mükâlemeye de memur olmuştur⁵. Fakat İshak Efendi'nin derecesi fazl ve kemali ve iktidar-ı

¹ 1449 - 1881 yılları arasında Osmanlı idaresindeki Epir'de bulunan ve şimdi Arta adı ile tanınan Ambracia adlı eski yunan şehri.

² C. III, s. 78.

³ 21. VI. 1816 — 10. XI. 1817.

⁴ 7. IX. 1823 — 25. VIII. 1824.

⁵ Yunanistan ile çizilen hudut üzerinde hasıl olan bazı şüphe ve tereddütleri

âlülâli her nasılsa ol vakit Reisülküttap (Hariciye Nazırı) bulunan Pertev Efendi'nin rekabetini mucip olduğundan bazı bahaneler ile hace-i müşarünileyhi Divanı Hümayun tercümanlığından azlettirmeğe muvaffak olmuş ve Rumeli sahilinde inşası derdest olan istihkâmata nezaret etmek üzere ol canibe memuren izam ettirmiştir.

Gariptir ki, hoca, Babıâli tercümanlığında bulunduğu esnada haiz olduğu "hacegân" rütbesine mahsus nişanı bir iki defa Bâbı Asafî'den istida eylemiş ise de rükabası buna da hail olmuşlardır. Tarihi hicretin 1246 senesinde ⁶ Mühendishanenin Başhocası Seyit Ali Efendi'nin azli üzerine mektebi mezkûre Başhoca tâyin buyurulmuş ve bu esnada bazı gayretsiz ve malûmatsız muallimlerin tebdiliyle yerlerine dirayetlilerinin tâyini gibi mektebe cidden mühim hizmetlerde bulunmuştur. Fakat İshak Efendi'nin fazl ve kemali ne derecede ise Mühendis hane esbak Başhocası Seyit Ali Efendinin ricali devlet nezdindeki nüfuz ve itibarı da o nisbette idi. Binaenaleyh Başhocalığı her şeye tercih eden Seyit Ali Efendi, İshak Efendiye Mühendishane riyasetinden tebaut ettirmek hususunda her türlü vesaiti istimalden geri durmamış idi.

İşte bu sırada Medinei Münevvere ebniyei âliyesi için bir muktedit mühendisin canibi Hicaza izamına lüzum görüldüğü cihetle, Başhocalık memuriyeti uhdesinde kalmak şartıyla, İshak Efendi 1249 senesinde ⁷ ikinci defa olarak bu hizmeti celileye memur edilmiştir.

Hayfâ ki memuriyeti celilei mezkûreyi badelifa avdet ederken Süveys'te 1251 senesinde ⁸ âzım-i dâr-ı karar olmağla oraya defno-lunmuştur.

Bu güzergâhı fenada mümkün mertebe nam-ı ba-ihtiramı feramus olunmamak ve celbi duayı hayra sebep olmak için Mühendishanenin biraz yukarısındaki kabristanda müşarünileyhin kabrine

yerinde gözden geçirerek hal etmek üzere memuren Atina'ya gönderilmiş olduğu da görülmektedir ki, burada söz konusu olan mükalemenin bu iş olması muhtemeldir. (*Takvim-i Vekayi*, D. 85, 25 safer 1250 (3 Temmuz 1834).

⁶ 22. VI. 1830 — 11. VI. 1831.

⁷ 21. V. 1833 — 9. V. 1834. (5 numaralı notta görüldüğü gibi Temmuz 1834 te İstanbul'dan Atina'ya memuren gidişi bu ikinci Hicaz memuriyeti için verilen tarihin doğruluğunda şüphe uyandırmaktadır).

⁸ 29. IV. 1835 — 17. IV. 1836.

nişâne olmak üzere mektep tarafından bir taş dikilmiş ve üzerine “Divanı Hümayun sabık Halîfesi ve Mühendishane-i Hümayunun Başhocası Elhac Hafız İshak Efendi ruhuna” ibaresi hâkkettirilmişdir.

İshak Efendi daima tedris, tercüme ve telif ile meşgul olmuştur. Nargile içmesini pek ziyade sevdiğinden arkasını bir yastığa dayadığı halde hem nargilesini çeker, hem dizi üzerine koyduğu kitabı mü-talâa eyler imiş.

Kendisi Türkî, Arabî, Farişî lisanlarından maada Rumca, Yahudice, Fransızca, Lâtinceye bihakkın vakıf idi.

Ulûm-ı garbiye ve fûnun-ı cedideyi lisanımıza nakil hususunda Hoca İshak Efendi'nin pek büyük himmeti görülmüştür. Müşarün-ileyh fûnun-i cedide ıstılâhatından Türkçe ve Arapçada mukabilleri olmıyan bir çok tabirata isim vaz'etmiştir ki, bu kamusta tesadüf olunan ıstılâhatın bir kısmı Hocanın eseri himmetidir.

İshak Efendi'nin derslane-i fazl ve kemalinden pek çok zevat yetişmiştir. Ezcümle meşâhîr-i riyaziyun-ı Osmaniyeden Emin Paşa⁹ müşarünileyhin ahass-ı telâmizindendir.

Hoca merhum, ders esnasında talebenin küşadı zihnini mucip olmak üzere derse dair kısa kısa fıkralar nakleder ve hele dersi pek neşeli taktırir eyler imiş.

İshak Efendi zamanını aslâ boş geçirmemiştir. Gece yatağında bile uykuya varmazdan evvel oğlu Sami Efendi'ye¹⁰ Fransızca tarih okutturur ve bunu dinliyerek uyur imiş. Hattâ bir defa ölçlü babasının gözlerini kapadığını görerek uyumuştur zanniyle okumayı kesmesi üzerine Hoca yine gözü kapalı olduğu halde “oğlum Sami, daha uyumadım, oku dinliyorum” dediği meşhurdur.

Hocanın büyük mahdumu Sami Efendi Mühendishaneden neşetle pederlerine bazı derslerin tedrisinde muavenette bulunmuş ve vefatından sonra irtihal eylemiştir. Diğer bir mahdumu daha var idiyse de henüz pek genç iken vefat etmiş idi.

⁹ Mühendis Mehmet Emin Paşa (S. O. I, 432, *Mir'at-i Mekteb-i Harbiye*, s. 19 ve 32-39).

¹⁰ Biyografisini aydınlatıcı bilgilere henüz rastlanamamıştır.

II

*Sketches of Turkey
in 1831 and 1832*

XV. BÖLÜM

s. 138-144

Muhterem arkadaşım Rahip Mr. Goodel ile birlikte, son dört sene içinde memlekette yer alan önemli değişikliklerin meyvelerinden, bir Türk yüksek okulunu (Kolejini) ziyarete gittim. Okul, Haliç'in yukarısına doğru, Hasköy mahallesinde tesis edilmiş. Bina, geniş bir sahayı kaplıyor. Dahilî taksimatı da tahsis maksadına uygun bir şekilde tertiplenmiş. İlk defa, akıllı fakat bahtsız Selim tarafından tesis edilmiş olan bu müessese, Selim'in ölümünden sonra saltanatı sırasında cömertce verdiği ferasetli kararlarının akıbetinden payını almıştı. Bu günkü hükümdarın cülûsundan sonra restore edilerek, aldığım bilgi doğruysa, bolca tahsisata mazhar olan okul, her sene hayatın aktif faaliyetlerine girişebilecek ehliyetinde bir çok genci mezun etmekteydi. Öğrenim süresi üç yıl olan müessese, ecdadının dinini terkederek ihtida etmiş bir Musevi olan, İshak Efendi'nin idaresinde bulunuyordu. Musevilikten islâmiyete olan bu dönüş, yahudilerin fikirlerine büyük bir şiddetle tesir etmez, zira her iki din de bir tek ve hakikî Tanrı'ya tapmayı icab ettirmekte ve her ikisinin merasimleri şayanı hayret bir benzerlik göstermektedir.

Müdürü sorduğumuzda bizi, yüksekçe bir kundura yığınının üzerinden atlayarak geçtiğimiz bir kapıdan, geniş, halı ile döşeli, bizim kolejlerimizdeki konferans salonlarına benzer, bir salona buyur ettiler. Muhterem İshak Efendi geniş bir divan üzerine kurulmuş, bir taraftan ağızlığı kehribardan yapılmış çubuğunu fasılalarla tüttürürken, önünde bulunan büyük boyda el yazması bir kitabı hafif sesle cümle cümle okumakta idi. Arkadaşımın tanıdığı olmasına rağmen bizi oldukça soğuk karşıladı, hatta en fakir Türk'ün dahi ziyaretçisine ikramdan aslâ geri kalmadığı çubuk ve kahveyi ikram etmeyi de unuttu. Çok uzak yoldan gelmiş olmamıza rağmen saygısızlık etmek korkusuyla, öğretmenin belirsiz daveti üzerine odadaki iki iskemleye oturduk. İshak, Türkler arasında çok takdir edilen bir adam. Senelerce sarayda tercümanlık mevkiinde bulunmuş

ve şimdi de bu mevkie damadı¹ tayin edilmiş. İshak'ın bariz kabalığının sebebini bir türlü anlayamadıksa da, arkadaşım en muhtemel sebebini, ziyaretimizi kendisine önceden haber verilmemiş olduğunu tahmin etti. Bu olayı, okuyucularımıza saygısızlık olarak geleceği bir vakıa olmasına rağmen, burada söz konusu etmiş bulunmamız, başımıza ilk defa gelmiş olmasındandır. Zira Türkiye'de ikamet ettiğimiz süre içinde maruz kaldığımız biricik kabalık veya hürmetsizlik bu olmuştur.

Etrafımızdaki manzara çok ilginç bir özellik gösteriyordu. Odada elli altmış kadar öğrenci vardı. Bunlardan bazıları görünüşe göre yirmi ile yirmi beş yaş arasında genç adamlardan ve bazıları da onbeşinde delikanlılardan müteşekkildi. Bir çoğunun üniformalarından ordunun muhtelif sınıflarına mensup subaylar oldukları anlaşılıyordu. Hepsi de değişik şekillerde yere oturmuşlar ve hocanın takririni dinliyor, önlerinde bulunan kağıtlara söylenenleri yazıyorlardı. Şark usulüne göre yazı yazmak bizimkine nazaran o kadar değişik ki, buna kısaca bir göz atmak pek faydasız sayılmaz. Kullandıkları kağıt sert ve sağlam yapılı olup en az bir yüzü son derece parlaktır. Öğrenci, kağıdı, eğer büyük bir tabaka ise ikiye katlayarak, kısmen sol elinin ayasında tutar ve bu elini de genel olarak sol dizi üzerine dayar. Kalemler bir nevi kamıştan yapılmış olup uçları genişçe kesilmiştir. Pek iyi bilindiği gibi şarklıların yazış tarzı sağdan sola doğru ve tabiatıyla bizimkinin aksi doğrultudadır. Yazı yazanın görünüşteki gayritabii vaziyetine ve ellerindeki malzemenin iptidailiğine rağmen harfler, öğrenciler tarafından gayet muntazam ve bariz bir şekilde resm edilmekte idi ve hatta yazılardan bazıları, güzel yazı nümunesi olarak teşhir dahi edilebilirdi. Kullanmadıkları kalemleri de içerisinde muhafaza ettikleri tek gözlü bir hokka kuşakları arasına sokulmuş bulunuyordu. Yazdıkları muhtelif yazılarda satırların birbirlerine paralel olmalarına rağmen yatay olmayıp sayfanın sol köşesine doğru bir meyille çıkmaktaydı. Bunu her ne kadar bir fantazi olarak kabul etti isem de, satırların aynı eğik istikametlerini mezar taşlarındaki yazılarda da müşahade ettim. Biz içeri girdiğimiz zaman okul müdürü öğrencilerine böllük ve taburların tertip ve tanzimi-

¹ Bu sırada Divanı Hümayun Tercümanlığında Halil Esrar Efendi (S. O. I. 330)'nin bulunduğu görülmekte ve bu vesile ile bu zatın da İshak Hocanın damadı olduğu anlaşılacaktır.

برقصای وقت حال فرانسه ابراطوریه ذات هابویه جنده ضمنی براتفاق عقدی مجلس شورای
استغراب اولمنی و سخن اغیاره کتمی و وقت و زمانه اجرای شروعی منظم اولمنی طرفین
و کلاسی مجیدک حکم و امضا اولمنی صورتی کتم و ستری ممکن اولمنی ملاحظه مورثین و
مجلسه و جید اقرنی بوقضوه ماور بویق تقصیم و تمغله طایرا داخل مجلس اولمنی خواند
و جیدی ماور بویق خواندم ما علی بیج کس بوکا دار بررشته المیدرق و سیرت غایت
اول اشو اتفاق ماور سنکت حصنی و ماور بویق طرف هابویه ریه اعداد بره غایت ضمنی
ایران اولمنی بعد عقبنده و جید تعلیم ایدوب مخانیفنه مجکشم بره ایساک اولمنی بره
و اتفاق بومورزه بارنده مجکشم و بی بد مصطفی اولمنی خواندم و بوقضوه مورثین
طرف هابویه ایدوب کس کیم اوسه انه بومورزه چای ری زار و بویق اقساق ابر
اسحاق بنت اسمی فرانسه و ایدوب ما علی ذات هابویه اقد بکده فرانجه هابویه
چدی بارنده طرف هابویه اقامت ایدوب و حرت و کلاسنم ضمنی شهاده ایلیسی و
وزات هابویه فرانجه ما جیده اولمنی سدری بره استخدا اولمنی و بعضی مورثین سوز
بره بر مقوله نوا و اتفاق نفسی بر ما علی ایلیسی و لادری بلکن سخانی بی فرانجه مورثین
مخارجه رقی سوب رونق ما برای سابقه نفس شکده اوسه فونظور ضمنی اولمنی
واقف نفوس فرانجه مدوس بیسده اشانه ایلیسی اوسه اسحاق ایلیسی ایا قاضی اولمنی
بزرگه قش اولمنی ذات هابویه بومضی و اسحاق بنت اولمنی سدرت ایدوب اولمنی
فرانجه ایدوب اولمنی اسحاق بنت اسحاق بنت اولمنی سدرت ایدوب اولمنی
ازرا ایدوب لادری بوق نکلن و لو سانه ریه غایب و شن فرانسه قضیه ایدوب
سدرت اولمنی سهرت شایسته نوا و ایلیسی غزیه اولمنی مورثین اسحاق اولمنی
مورثین ماور اولمنی مورثین سوب رسوا ایدوب بوقضوه ایدوب مورثین اسحاق اولمنی
بومضوه ایدوب اولمنی اسحاق اولمنی ایدوب اولمنی اسحاق اولمنی مورثین
و قید بره استخدا اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی مورثین
مجدوی اولمنی ایدوب اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی مورثین
بوده اندام اولمنی ایدوب اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی اسحاق اولمنی مورثین

Topkapı Sarayı Arşivinde Maslahatgüzar Galip Efendi dosyasında bulunan E. 340/24 numaralı belgenin foto-kopisi (Okunuşu için 96-97 inci sahifelere bakınız)

F. R. Unat

Başhoca İshak Efendi

(Bu resmin orijinalinin nerede ve ne olduğu bilinmemekle beraber zamanında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. İlk defa 1912 de Tarih Profesörü Mehmet Arif Bey (1873-1919) tarafından yayımlanan ferman metni ile basılmıştır).

Başhoca İshak Efendi

(Astronomi Profesörü ve Kandilli Rasathanesi eski Müdürü Fatih Gökmen
(1877 - 1955) tarafından Rasathane için ressam Nazmi Ziya Güran'a
(1881 - 1937) yaptırılmıştır).

F. R. Unat

Başhoca İshak Efendi

(Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden Ressam Edip Hakkı Köseoğlu tarafından yapılmış ve 31 Ekim 1943 de açılmış olan Beşinci Devlet Resim ve Heykel sergisinde teşhir edilerek birincilik mükâfatı almış bulunan bu tablonun orijinali, İstanbul'da Resim ve Heykel Müzesinde, bir kopyesi de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesindedir).

mini anlatmaktaydı. Ara sıra dikkat etmeyen bir öğrenciyi kaldırmakta ve son söylediği cümleyi tekrar etmesini istemekte idi. Eğer öğrenci en tatminkâr bir şekilde cevap veremeyecek olursa, şiddetle azarlanıyordu. Öğretmen bazan bu azarlama ile birlikte öğrencinin yüzüne tükürür gibi bir harekette de bulunuyordu. Bu, Türkler arasında nefret hissinin en bayağı ifadesidir. Ben bunu, hareketin muhatabatı olan genç dehaların daha şiddetli bir cezaya müstahak olduklarının düşünlüdüğü şeklinde kabul ettim. Öğretmenin tekdir ve tehditlerini, bayatlamış bir okul şakası gibi tebessümle karşılamarına rağmen, öğrenciler umumiyetle takdire şayan derecede dikkatli ve intizamlı idiler.² Kendisi bize İstanbul'daki matbaadan yeni gelmiş dört ciltlik kendi yazdığı bir eserini gösterdi. Sonradan anlaştığıma göre bu Fransızcadan kurnazca derlenmiş ve iptidaî mahiyette ilmî girizgâhları ihtiva eden bir cins Türk ansiklopedisi idi³ ki, öğrencilere ders kitabı vazifesi görüyordu. Okulda bulunduğumuz sırada yaşlıca iki Türk subayı odaya girdi. Kendileri öğretmen tarafından son derece büyük bir hürmetle karşılandılar ve mümkün olan sür'atle kahveleri ile çubukları ikram edildi. Her ikisinin de hocanın takriri ile pek ilgilenmedikleri, fakat buraya vakitlerini rahatça geçirmek için geldikleri anlaşılıyordu. Öğretmenin Türkçe, İtalyanca ve Fransızca karışımı dilinden anlayabildiğim kadar bu subaylardan biri bir müfettiş ve diğeri de Humbaracıbaşı idi.

² 69 Numaralı ve 7 Cemaziyelevel 1249 (22 Eylül 1833) tarihli Takvim-i Vekayi'de İshak Efendi'nin öğretim usulü ve takip ettiği ders kitapları hakkındaki zamanında yazılmış bendi de bu vesile ile hatırlatmak faydalı görülmüştür.

³ *Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye*. Birinci ve ikinci ciltlerin 1831, üçüncü cildin 1832 sonlarında bittiği, dördüncü cildin yazılmasının 1833 Ekiminde tamamlandığı ve bu cildin basım işinin 1834 Temmuzunda arkasının alındığı ciltlerin sonlarındaki açıklamalardan ve kitapların Tabî'hane-i Âmire'de basılmış olduğu da *Lütfî Tarihi* (c. III, s. 167)ndeki fıkradan anlaşılmalıdır. Sözü geçen eserin birinci cildindeki baskı yanlışları için tertiplenen cetvelin matbaadan bedelsiz alınabileceği hakkında Takvim-i Vekayi'de çıkan bir ilânda da İshak Efendi'nin adına eklenen vasıflar arasında "Kâtib Çelebi-i Sani" sıfatının da kullanılmış olduğu görülmektedir [Def. 38, 7 Rebiülevel 1248 (4 Ağustos 1832)]. İshak Efendi de esasen, kitabın ilk cildinin başına koyduğu önsözde görülen "... suret-i ifadeleri Avrupa usulü veçhile muhtasar ve müfit ve kestirme olmak üzere kütüb-i efrençiyeden tercüme ve tenkihiyle..." ifadesiyle, eserinin bir telif olmaktan çok, Garb eserlerinden tercüme yolu ile vücuda getirilmiş bir derleştirme (*compilation*) olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu itibarla eser hakkında verilmiş olan bilgi ve bu peşin hükmün tam isabet derecesi çok şüphe konusudur.

Saat on ikide sınıf tatil edildi ve biz de Avrupa'nın geri kalan kısmında barbarlardan bir üst seviyede oldukları kabul edilen bu insanlar arasında, böyle yüksek seviyede akademik müesseselerin bulunduğunu görmekten doğan büyük bir memnuniyetle izin isteyerek ayrıldık.

Sınıftan ayrıldıktan sonra gençlerden biri, bizi, aynı kattaki geniş bir bölükte bulunan ve 800 ilâ 1000 cilt ihtiva eden kütüphaneye götürdü. Kitaplar umumiyetle Fransızca idi. Hakikaten her hangi başka bir Avrupa dilinde yazılmış eser görmedim. Bunlar esas itibariyle askerlik san'atiyle ilgili mühendislik ve diğer konulardaki ilmî risalelerden müteşekkildi. Bu arada bir hayli el yazması kitap ve bir miktar da Farsça, Arapça ve Türkçe basılı matematik kitabı mevcuttu. Bize refakat eden gencin verdiği bilgiye göre müessesede iki yüz öğrenci bulunmakta, bunların ekserisi orduya girmek için yetiştirilmekte ve öğrenim müddeti de üç sene bulunmakta idi⁴. Öğrencilerin hangi ders kitaplarını okuduklarını sorduğum zaman kendisi bana Müdürün dört ciltlik eserini gösterdi ve bize, bu kitapları tam manasiyle öğrendikleri takdirde dünyada mevcut bütün bilgiyi elde etmiş olacaklarına dair büyük bir safiyetle teminat verdi. Muhtelif vesilelerle şahidi olduğum genç Türklerin temiz karakterleri, mütevazı tavırları ve öğrenme hususundaki ihtirasları bana çok tesir etti. Millî sıkılganlıkları ve ihtiyatkârlıkları sür'atle bilgi edinmelerine yegâne ciddî engeli teşkil etmektedir. Fransızca ve İtalyanca şimdi yüksek okullarda umumiyetle okutulmakta, eskiden bir kusur olarak kabul edilen yabancı dil bilme, bu gün Türkiye'de bir temayüz sebebi sayılmaktadır. Kütüphanede iki tane mücessem küre, faydalı makinalara ait muhtelif modeller ve bir çok âletler de mevcuttu. Duvarlar, Prag ve o zamana ait başka muharebeleri gösteren renkli İngiliz basması adî resimlerle kaplı idi.

Türkler maarife ehemmiyet vermemekle itham edilemezler. On altı sultanî camiden her birine bağlı birer medrese veya yüksek okul bulunmakta ve bunların her birindeki öğrenci sayısı üç ile beş yüz arasında değişmektedir. Bundan başka civarda serbest okullar da vardır ve bunlar kısmen camilerin verdiği paralarla

⁴ *Mir'at-i Mühendishane'nin* (s. 44, 45) ilgili rüus belgelerinin suretlerini de göstermek suretiyle verdiği bilgiye göre, okul bu tarihlerde de kurulduğu zamanda olduğu gibi dört sınıf halinde bulunmakta idi.

idare edilmektedir. İstanbul'un hemen her sokağında bir ilk okulun bulunduğunu ifade etmem lüzumsuzdur. Zira nasıl olsa burada yapılan takririn yüksek sesle tekrarı dikkatinizi çekecek ve küçük yaramazların ritmik hareketlerle ve beste ile yaptıkları bu tekrar, bizim köy okullarımızı hatırlatacaktır. Elli yıl önce yalnız İstanbul'da bulunan okul sayısının beş yüzü geçtiği ve bu gün ise binden fazla okul bulunduğu teyid edilmektedir. Asılların ve zengin sınıfın çocukları umumiyetle evlerinde okumaktadırlar.

Bu öğretim yerlerinden ayrı olarak bir hayli genel kütüphane de mevcut olup bunlar arasında saray kütüphanesi en mühim olanıdır. Her sultanî camiin ve tekkeler veya zaviyelerden çoğunun kendilerine bağlı birer kütüphanesi bulunmakta ve ifadeye göre bunların en büyüğü altı bin cilt ihtiva etmektedir. Bu küçük bir sayı olarak mütalâa edilebilir ise de Şark literatürünün bizimkine kıyasla çok mahdut olduğu ve çok az ecnebi eser ihtiva ettiği de hatırdan çıkarılmamalıdır. Abdülhamid kütüphanesinin bunlar içersinde en iyi tanzim edilmiş ve en kolay istifade edilebileni olduğu söylenmektedir. Gerekli makama yapılan müracaat üzerine bütün kitapları tetkik için derhal müsaade verilmektedir.

Düzeltilme :

108 sayılı ve Ekim 1963 tarihli Belleten'de yayımlanan "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı" başlıklı yazımda 616 ncı sahifenin 19 uncu satırındaki ve ekli belgeler arasında 621 inci sahifede basılı künye foto-kopisi altındaki tarihlerin 13 Mart 1899 olarak düzeltilmesini rica ederim.

F. R. U.

